

Олішевський Олександр Володимирович,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Проаналізовано існуючі на сучасному етапі розвитку науки криміналістики погляди на організацію розслідування злочинів; виділено підходи до визначення місця організації розслідування злочинів у системі криміналістики; надано авторське бачення визначення місця організації розслідування злочинів у системі криміналістики.

Ключові слова: організація розслідування злочинів, система криміналістики, загальна теорія криміналістики.

На сучасному етапі розвитку науки криміналістики частішими стають дискусії з приводу її системи. Система криміналістики – це складові її частини або розділи, розташовані в певній послідовності, яким притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх взаємних зв'язків. Частини або розділи, які є самостійними структурними одиницями, одночасно співвідносяться за змістом, певними взаємозв'язками або закономірностями, які характеризують індивідуальне ціле [1, с. 19]. Більшість науковців дотримуються чотирих елементної системи криміналістики: 1) загальна теорія криміналістики, 2) криміналістична техніка, 3) криміналістична тактика, 4) криміналістична методика, що дає підстави називати її класичною. Не дивлячись на те, що певне розповсюдження отримали деякі інші підходи розуміння системи криміналістики, все ж таки на сучасному етапі вважаємо, що немає підстав піддавати сумніву чотириелементну систему, так як саме вона в найбільшій мірі відповідає пізнавальним цілям в тому числі і в прив'язуванні до предметної сфери дослідження організації розслідування злочинів (далі ОРЗ).

Багато науковців, так чи інакше, торкалися цих питань, зокрема Р. С. Белкін, І. В. Гора, П. Д. Біленчук, В. Д. Зеленський, І. П. Можасва, В. В. Степанов та інші, однак здебільшого їхні роботи стосуються лише окремих її елементів. Ще важче знайти авторів, праці яких були б присвячені суто проблемі визначення місця ОРЗ. Даний стан пояснюється недостатніми дослідженнями, а тому відсутністю більш-менш єдиного погляду на організацію розслідування та її складові елементи. Відповідно, вважається необхідним дослідити існуючі на сучасному етапі розвитку науки бачення ОРЗ, а метою написання даної статті є визначення її місця в системі криміналістики.

На основі аналізу криміналістичної літератури та попередніх наших досліджень, можна виділити наступні підходи до визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики як:

- 1) елемент криміналістичної тактики;
- 2) елемент криміналістичної методики;

- 3) окрема теорія, що входить до загальних положень криміналістики;
- 4) окремий, самостійний розділ криміналістики;
- 5) головна частина криміналістики, що повинна включати в себе криміналістичну методіку;
- 6) частини розділів криміналістики, де вона діє;
- 7) частина нового розділу криміналістики – криміналістичної стратегії;
- 8) елемент криміналістичної теорії управління розслідуванням.

Перейдемо до аналізу кожного із вказаних нами підходів. Прихильниками першого – визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики як елемента криміналістичної тактики є І. В. Гора, П. Д. Біленчук, В. А. Колесник, В. С. Кузьмічов, М. І. Порубов, Г. І. Прокопенко, М. В. Салтевський, А. П. Шеремет та інші. Однак, деякі з елементів організації розслідування автори відносять до інших розділів системи криміналістики, часто не зазначаючи про їх приналежність до неї. Так, наприклад, у підручнику за редакцією П. Д. Біленчука зазначено, що криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що займається розробкою прийомів проведення слідчих дій, загальних тактичних рекомендацій про організацію і планування процесу слідства. Однак, вчення про криміналістичну версію та планування віднесено до окремих криміналістичних теорій [1, с. 20, 22].

Подібне міститься у підручнику за редакцією О. Ф. Волинського. Тему з організації в системі ОВС розслідування злочинів віднесено до криміналістичної тактики. Однак, наприклад, організацію розслідування злочинів в надзвичайних умовах, організацію розслідування злочинів по гарячим слідам віднесено до методики розслідування окремих видів злочинів [2].

Проведений І. О. Возгріним аналіз історичного шляху виникнення, становлення і розвитку криміналістичної тактики свідчить про те, що вже в 70-х роках ХХ століття набуло широкого визнання уявлення про криміналістичну тактику як про самостійний розділ криміналістики, що вивчає не загальні питання організації розслідування злочинів, а проблеми інтенсифікації слідчої діяльності. Проте, незважаючи на власні висновки, автор зазначає, що в теперішній час криміналістична тактика представляє собою систему знань про закономірності організації і здійснення слідчої діяльності з метою вироблення науково обґрунтованих рекомендацій з підвищення її ефективності [3, с. 78, 206].

Варто погодитись з позицією В. Д. Зеленського, який наводить наступний аргумент проти віднесення організації до криміналістичної тактики. Організація розслідування злочину не може входити в слідчу тактику тому, що жоден з її елементів не є тактичним прийомом. Зміст і значення кожного з них виходить за рамки слідчої тактики [4, с. 58].

Організацію розслідування злочинів як елемент криміналістичної методики В. В. Тіщенко відносить до основних теоретичних положень методики розслідування злочинів [5].

Методика розслідування, на думку М. Г. Шурухнова, охоплює організаційні питання, які невід'ємно вплітаються в тканину методичних рекомендацій [6, с. 19]. Однак, те саме можна сказати і про криміналістичну тактику.

Дійсно, криміналістична методика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів [7, с. 269]. З приводу даного підходу правильно зазначає Р. С. Белкін, що організація виступає як необхідна умова ефективного застосування конкретної окремої криміналістичної методики [8, с. 458].

Для визначення повної картини порівняймо предмети методики і організації. До предмету методики розслідування окремих видів злочинів включаються закономірності: типових способів підготовки, вчинення та приховування злочинів; особливостей виникнення, зберігання та руху інформації, що має доказове або орієнтує значення; діяльність зі збирання, фіксації та використання вказаної інформації в типових слідчих ситуаціях розслідування злочинів того чи іншого виду [9, с. 559]. До предмету організації – закономірності щодо упорядкування елементів розслідування, створення сприятливих для нього умов.

Таким чином, з вищенаведеного очевидним є те, що організація розслідування злочинів не може бути елементом чи то лише тактики, чи то методики. Куди б автори не відносили її, організаційні елементи в більшій чи меншій мірі містяться в обох розділах. На основі цього ми вважаємо не зовсім вірними наведені вище перший та другий підходи до визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики.

Прибічниками третього підходу визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики як окремої теорії, що входить до загальних положень криміналістики є Р. С. Белкін, Д. О. Влезько, С. І. Гріцаєв, В. Д. Зеленський, М. О. Селіванов, М. П. Яблоков та інші.

Загальні принципи організації діяльності зі збирання, дослідження, оцінки та використання доказів Р. С. Белкін відносив до числа окремих криміналістичних теорій [10, с.178].

На думку В. Д. Зеленського, вирішуючи питання про місце організації розслідування в криміналістиці з урахуванням ступеня конкретизації її рівнів, потрібно виходити з того, що організація – це аспект розслідування і, як криміналістична теорія, є окремою теорією. Організація слідчих та інших дій, всього розслідування призначена для адаптації тактики і методики в конкретних випадках [4, с. 56, 61].

У визначенні організації розслідування злочинів як окремої теорії є раціональне зерно. Однак, представляється складним вилучення з матерії криміналістичних тактики та методики орга-

нізаційних питань. Навіть якщо припустити таку ситуацію, то, по-перше, висвітлення питань організації розслідування на початку криміналістики буде малозрозумілим для тих, хто навчається, по-друге, буде відбуватися дублювання теоретичних положень організації у всіх розділах криміналістики.

Заслуговує на увагу четвертий підхід визначення місця організації розслідування в структурі криміналістики. Одним із перших ідей введення в систему криміналістики п'ятого розділу «Організаційно-методичні основи розслідування» озвучив С. С. Степичев. Однак, передумовою, очевидно, був поділ М. В. Терзієвим криміналістики на п'ять частин, одну з яких складала слідчі версії і планування розслідування [11, с. 152-156]. С. С. Степичев запропонував розмістити організаційно-методичні основи розслідування між Розділом I «Введення в науку» та Розділом III «Криміналістична техніка» [12, с. 65-66].

На думку О. Г. Філіппова, організація розкриття і розслідування злочинів – це самостійний розділ криміналістики, що складається з наукових положень і рекомендацій з планування розслідування, взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими апаратами та іншими службами органів внутрішніх справ, використання допомоги громадських організацій і населення та інших напрямів роботи слідчого, що мають переважно організаційний характер, тобто забезпечують максимальну ефективність роботи з розкриття, розслідування та попередження злочинів, незалежно від виду чи групи [13, с. 122].

Принципово схожу думку має М. І. Скригонюк як щодо визначення поняття, так і щодо розміщення розділу. Однак, незрозуміло чому автор організацію розслідування злочинів розмістив окремим параграфом в Розділі III «Криміналістична тактика», і вже в наступному розділі «Організація розкриття і розслідування злочинів» продовжує вести мову про організацію та деякі її елементи [14].

Організація криміналістичної діяльності, як зазначають І. П. Можасєва та В. В. Степанов, є елементом предмету криміналістики і потребує виділення в самостійний розділ. Це дозволить чітко визначити місце ряду питань організаційного характеру в криміналістиці та привести систему науки у відповідність з характером її закономірностей. Переконалим аргументом виділення в самостійний розділ організаційних основ діяльності з розкриття, розслідування і попередження злочинів автори вважають той факт, що в ряді підручників та навчальних посібниках загальні питання організації праці слідчого виділяють в якості структурного елементу криміналістики [15, с. 71, 87].

Досить сміливою є позиція Л. Д. Самігіна, що дала основи для виділення п'ятого підходу: організація розслідування злочинів – це головна частина криміналістики, що повинна включати в себе криміналістичну методику. Організація і управління розслідуванням злочину повинна поглинути, включити в себе всю криміналістичну методику розслідування і стати головною частиною

криміналістики. На думку автора, саме цей розділ криміналістики, який відповідає верхньому, стратегічному рівню системи розслідування, повинен вивчати ті проблеми, що в даний час без достатніх підстав відносяться або до загальної теорії криміналістики, або до слідчої тактики: вчення про слідчу ситуацію; криміналістичне прогнозування; вчення про слідчі версії та планування розслідування; вчення про цілі і завдання процесуально-криміналістичної діяльності на всіх етапах розслідування; організація взаємодії органів слідства та дізнання; залучення громадськості до участі в розслідуванні; наукова організація праці слідчого; криміналістичні алгоритми і моделі в розслідуванні; криміналістичні бази і банки інформаційних даних і системи управління ними; автоматизовані ППС та експертні системи для слідчих; облік, контроль та звітність в слідчій діяльності і т.п. [16, с. 174-175].

Організація є лише однією із сторін розслідування, вона покликана доцільно його упорядкувати та створити сприятливі для нього умови. Тому організація розслідування злочинів ніяк не може бути головною частиною криміналістики і, тим більше, поглинути, включити в себе всю криміналістичну методико.

Заслугове на увагу бачення Є. П. Іщенко та А. О. Топоркова: організація розслідування злочинів – частина загальних положень розділів криміналістики. Вони, як і ряд інших, у визначеннях розділів криміналістики – тактики та методико, вказують на рекомендації з організації розслідування злочинів [17, с. 32]. На думку Ю. Д. Ткач, більш правильно організаційні основи криміналістики та інші подібні положення розташувати у загальних положеннях тієї з особливих частин криміналістики, у якій вони починають проявлятися, «діяти» [18, с. 107-108].

Перейдемо до аналізу передостаннього підходу визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики як частини нового розділу – криміналістичної стратегії.

В деяких підручниках, зокрема за редакцією А. В. Дулова, організацію розслідування відносять до криміналістичної тактики, однак зазначають про необхідність виділення окремого розділу – криміналістичної стратегії. Даний розділ повинен містити виявлення союзників і основи взаємодії з ними; вивчення загальних моделей та методів розслідування кримінальних справ; вивчення загальних рекомендацій з організації процесу розслідування; вивчення процесів протидії і шляхів їх попередження і ліквідації [19, с. 27-28, 272-289]. В такому баченні є певне раціональне зерно, однак поряд з ним виникають наступні проблеми: розміщення розділу поміж інших, а також те, що вичленити з криміналістичних тактики і методико організацію означатиме підрив традиційної системи криміналістики.

На безпідставність існування криміналістичної стратегії справедливо вказує Р. С. Белкін, зазначаючи, що вона не має загально криміналістичного значення, еkleктична за змістом, а сфера її практичного застосування – лише один з етапів процесу розслідування злочинів. Фактично це новий варіант криміналіс-

тичного вчення про планування розслідування з використанням деякої сучасної термінології системно-структурного методу, теорії рефлексії та деяких інших областей знань [20, с. 80].

Згідно з останнім підходом визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики, вона має входити як частина до самостійної і окремої криміналістичної теорії – управління розслідуванням. На думку В. Коновалової та В. Суценька, до цієї теорії мають входити такі структурні елементи: планування й організація роботи слідчого апарату та органів дізнання (структура, інформаційні й управлінські зв'язки); планування й організація розслідування злочинів (поняття, принципи, умови, види, цілі й завдання, функції і техніка здійснення); кібернетика в управлінні розслідуванням злочинів; наукова організація праці та ергономіка слідчої діяльності; психологія в управлінні розслідуванням злочинів; аналіз ефективності слідчої діяльності [21, с. 65]. Виходить в зазначеній криміналістичній теорії мають бути розміщені положення таких дисциплін як: суд і правоохоронні органи України, адміністративна діяльність, управління в ОВС та інше. Така структура теорії буде дублюванням зазначених дисциплін, не виправданим перетягуванням даних, виведених та акумульованих в інших теоріях, а головне виходить за межі предмету криміналістики.

Отже, виділивши та проаналізувавши всі вище зазначені підходи визначення місця організації розслідування злочинів у структурі криміналістики, ми прийшли до висновку, що більшість із них містять своє раціональне зерно. Проте, враховуючи сучасний стан розвитку організації розслідування злочинів, на нашу думку, найбільш адекватно її місце відображається у вигляді частин розділів криміналістики. А саме, положення рівня організації слідчої чи іншої дії є невід'ємною частиною криміналістичної тактики, засади рівнів організації розслідування у кримінальному провадженні (провадженнях) – криміналістичної методики.

Вагомими аргументами на користь обраної позиції слугує наступне. По-перше, всі питання організації не можна включити лише до одного криміналістичного розділу, оскільки вони будуть виходити за межі його предмету. По-друге, виділення вкраплених організаційних положень із криміналістичних тактики та методики зруйнує традиційну систему криміналістики. По-третє, викладання організації розслідування злочинів у відриві від криміналістичних тактики та методики матиме за наслідок утворення фрагментарних знань та нерозуміння у тих, кого навчають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика : підруч. / За ред. акад. П. Д. Біленчука. – Київ : Право, 1997. – 256 с.
2. Криміналістика : учеб. для вузов / А. Ф. Вольнський, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др.; Под ред. проф. А. Ф. Вольнского. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 615 с.

3. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 475 с.
4. Зеленский В. Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты : моногр. / В. Д. Зеленский. – Ростов н/Д : Издательство Ростовского университета, 1989. – 152 с.
5. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : моногр. / В. В. Тищенко; Одеська національна юридична академія. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
6. Криминалистика : учеб. / Шурухнов Н. Г. – М. : Юристь, 2004. – 639 с.
7. Криміналістика : підруч. / Кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М. : Юристь, 1997. – 464 с.
9. Криминалистика : учеб. для студентов вузов : 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А. Ф. Вольского, В. П. Лаврова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2008. – 943 с.
10. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Юристь, 1997. – 408 с.
11. Терзиев Н. В. К вопросу о системе науки советской криминалистики [Электронный ресурс] / Н. В. Терзиев // Правоведение. – 1961. – № 2. – С. 152 – 156. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1129811>.
12. Степичев С. С. О системе советской криминалистике [Электронный ресурс] / С. С. Степичев // Правоведение. – 1968. – № 4. – С. 59 – 66. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/magazine/article.asp?magID=5&magNum=4&magYear=1968&articleID=1139695>.
13. Криминалистика: Схемы и комментарии : учеб. : 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юриспруденция, 2001. – 240 с.
14. Криміналістика : підруч. / М. І. Скригонюк. – К. : Атака, 2007. – 496 с.
15. Можяева И. П. Организационные основы деятельности следователя по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений : моногр. / И. П. Можяева, В. В. Степанов. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2007. – 152 с.
16. Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л. Д. Самыгин. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 180 с.
17. Криминалистика : учеб. / Под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2003. – 748 с. – (Серия «Высшее образование»).
18. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міждисциплінарний статус) : моногр. / Ю. Д. Ткач. За наук. ред. О. А. Кириченка. – Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. – 176 с.
19. Криминалистика : учеб. пособ. / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лалин и др. : Под ред. А. В. Дулова. – Мн. : ИП «Экоперспектива», 1998. – 415 с.
20. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М), 2001. – 240 с.

21. Коновалова В. Співвідношення планування й організації розслідування злочинів / В. Коновалова, В. Сущенко // Радянське право. – К. : «Наукова думка», – 1981. – №1. – С. 62 – 65.

Проанализировано существующие на современном этапе развития науки криминалистики мнения на организацию расследования преступлений; выделили подходы определения места организации расследования преступлений в системе криминалистики; предложено авторское видение определения места организации расследования преступлений в системе криминалистики.

Ключевые слова: *организация расследования преступлений, система криминалистики, общая теория криминалистики.*

Researched the current stage of criminalistics views on organization of crime investigation; distinguished the approaches of organization of crime investigation's place in the system of criminalistics; offered author's vision on determination of organization of crime investigation's place in the system of criminalistics.

Key words: *organization of crime investigation, criminalistics system, the general theory of criminalistics.*

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013
